

**ВПЛИВ РЕФОРМУВАННЯ АПК УКРАЇНИ НА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ
СТАН І КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА (1991-2007 рр.):
ІСТОРИОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ***

Анотація. У публікації аналізуються праці, присвячені соціально-демографічним та культурним перемінам на селі, викликаних реформуванням АПК України.

Аннотация. В статье анализируются труды, посвященные социально-демографическим и культурным изменениям в деревне, вызванные реформированием АПК Украины.

Summary. This article gives analysis of works which are dedicated to studying of the question of social-demographic and cultural correctives in the villages, which are caused by the reforming agroindustrial complex of Ukraine.

Реорганізація агропромислового комплексу України на засадах ринкових відносин викликала не лише зміни в організації виробництва, його матеріально-технічному і кадровому забезпеченні, а й спричинила переміни у соціальній і культурній сфері села. Їхня суть полягала у тому, що згорання великого аграрного виробництва привело до появи безробітних трудівників, що у свою чергу негативно вплинуло на соціальну і культурну сфери та демографічний стан сільського населення. Ці проблеми, поряд з іншими, є предметом професійної зацікавленості істориків. Отже, метою нашої розвідки є розгляд основних праць науковців вказаної проблематики.

Дослідник В. Гілюн один із перших здійснив спробу проаналізувати справжнє ставлення селян і надто сільської молоді до реформування колгоспів. На основі аналізу численних статистичних даних, він зробив висновок, що на 1995 р., коли вже було видано низку законів про реорганізацію колгоспів, лише 4% працівників села підтримували цей курс [1, 99].

Досить поглиблено проблему соціального становища на селі проаналізували вчені Інституту аграрної економіки УААН. Вони, на основі вивчення статистичних даних, показали, що реорганізація колгоспного виробництва негативно вплинула на соціально-культурний стан села. Його наслідком стало безробіття, місцями, надто з регіонів Західної України, почалася масова еміграція сільського населення на заробітки в міста та за рубіж. Це привело до того, що вже на середину 1990-х років у сільській місцевості намітилося різке скорочення населення. Цю негативну тенденцію доповнило масове закриття медпунктів, закладів культури, шкіл тощо, що також не сприяло належному соціальному обслуговуванню мешканців села. А закриття закладів охорони здоров'я посилювало зростання захворюваності й смертності [2, 11, 13].

Власне соціальне становище селян розглянув В. Абрамович. Автор, провівши аналіз матеріально-технічної бази реформованого аграрного виробництва, довів, що низький рівень технічного забезпечення спричинив падіння виробництва та кризи на селі. Це, у свою чергу, зумовило погіршення матеріального становища його жителів і скорочення сільського населення. За підрахунками В. Абрамовича, лише за 1994–1999 рр. 119 районів України стали зонами демографічної кризи. У цих районах проходив активний процес переселення людей із сіл у міста, зріс рівень смертності, знизився рівень народжуваності. У кожному третьому селі були закриті клуби, бібліотеки, припиняли свою роботу школи. Автор, на нашу думку, робить вірний висновок, що весь хід новітньої історії аграрних перетворень в Україні, розпочатий ще з реформи П. Столипіна, через колективізацію і реформування АПК, показує одну велику істину, що землеробство є специфічною формою ведення господарювання. Воно ґрунтується на об'єктивних природних законах і адміністративне нав'язування землеробству чисто суб'єктивних форм ведення господарства, приводить лише до руйнації села та економічної кризи в державі [3, 29-30].

У публікаціях В. Хвіст також проаналізовані окремі аспекти демографічних і соціальних перемін на селі, пов'язаних з реорганізацією колгоспів. У них подано багато фактичного матеріалу про причини демографічних перемін у регіонах, посилення еміграції сільського населення, показано рівень соціального забезпечення жителів села та стан культурної сфери.

Автор приходиться до тих же висновків, що й інші, уже згадані вище вчені, і називає головною причиною погіршення життя на селі та зниження чисельності населення – руйнування колгоспно-радгоспної системи виробництва, соціальної сфери села [4, 69-71].

Питання соціально-побутових умов життя на селі в умовах реорганізації АПК простежено у статті С. Падалки. Автор, поряд з аналізом негативних демографічних тенденцій, які склалися на селі в процесі реформи аграрного виробництва, розкриває причини їхньої появи. При цьому науковець акцентує увагу на тому, що фермерське господарство, яке знаходиться в початковій стадії свого реформування, неспроможне матеріально підтримувати те велике соціально-культурне середовище, яке сформувалося в радянську добу. С. Падалко робить логічне для сучасного інтелектуала припущення, що цю проблему можна вирішити лише за вагомої фінансової підтримки з боку держави та розвитку на селі різних форм виробництва – від індивідуального до колективного з врахуванням особливостей того чи іншого регіону, його матеріально-технічної бази та трудових ресурсів села [5, 52,55].

Ряд проблем соціального розвитку України, зокрема й села, розкрито у колективній монографії “Соціально-економічна трансформація суспільства в умовах глобалізації”. Її автори акцентують увагу на тому, що перехід економіки від загально- державної власності у приватне користування, спричинило складні соціальні наслідки. Це викликало зубожіння населення, тоді як 20 сімей-кланів заволоділи 80% виробничого потенціалу України. Ця проблема торкнулася й сільської місцевості, населення якої, внаслідок ліквідації колгоспів, залишилося здебільшого безробітним і живе на межі бідності [6, 56,60].

Отож, більшість вчених схильна до думки, що реформа АПК в цілому негативно вплинула на соціальне, демографічне і культурне становище села.

Пропонуючи узагальнений огляд літератури, присвяченій проблемі реформування АПК України, варто зазначити, що міркування науковців є неоднозначними і їхні погляди з цього приводу можна поділити на два напрямки.

Перша група вчених, про них уже йшла мова у названих попередніх дослідженнях, схильна до думки, що перехід економіки України до ринкових відносин і приватизації основних засобів виробництва, викликало потребу реформування АПК та пристосування його виробництва до нових умов. Проте (з чим погоджується авторка цих рядків), цей процес потрібно було проводити не штурмом і фронтальною ліквідацією економічно потужної й розгалуженої колгоспно-радгоспної системи виробництва, а через потребу поступових і планомірних реформ, з урахуванням економічних, географічних особливостей регіонів і бажанням трудівників села, у якій сфері виробництва вони хотіли б працювати.

Однак державні діячі, в угоду приватновласницьким, а часто і особистим інтересам, не звертали на це увагу й командно-адміністративними методами “реформували”, а на практиці зруйнували потужне колгоспно-радгоспне виробництво.

Які ж результати отримала економіка України і село від цього реформування? Як показав аналіз опублікованих праць, наслідком таких однобічних кроків стало розорення села. Так, якщо взяти землеробство, то цю галузь практично перестали забезпечувати технікою, хімічними засобами захисту рослин, елітними посівними матеріалами, мінеральними добривами тощо. В доповнення до цього, у селах майже повністю ліквідували колективне тваринництво, кормвиробництво, садівництво, огородництво та десятки інших галузей виробництва. Це призвело до масового безробіття на селі, еміграції населення за рубіж (близько 5 млн. осіб), їхнє обезлюднення. Наслідком цього, як свідчить статистика, щорічно з адміністративної карти України зникає близько 500 населених пунктів. А загальні прямі та наслідкові втрати для економіки України, через ліквідацію колгоспно-радгоспної структури аграрного виробництва, за підрахунками авторки, сягнула близько 400 млрд. доларів США, і ця цифра щорічно зростає.

Розвал виробництва об’єктивно привів до розпаду соціальної та культурної сфери села. У сільській місцевості майже повністю припинила існування бібліотечна мережа, клуби, лікарні, медичні пункти, сфера побуту, масово закриваються школи. Перейшла критичну межу смертність

населення, за грані допустимого знизилася народжуваність. Усе це разом узятє згубно впливає на село, а відповідно й на становище в державі.

Друга група істориків та економістів у дослідженні реформування АПК налаштовані на оцінку його реорганізації оптимістичніше і прагнуть довести, що “фермерське господарство виведе Україну з кризи”. Цю позицію вони обґрунтовують, спираючись на американський досвід розвитку аграрного сектора. Однак, на думку дослідниці, вони не враховують той факт, що такий спосіб землеробства у США та деяких інших країнах світу склався історично. Фермерське землеробство впроваджувалося переселенцями, яким надавалися невеликі ділянки землі. Частина з них самі їх обробляли, інша – використовувала найману працю. В Україні, колективні або наближені до них форми хліборобства існують фактично з давніх часів.

Насамкінець зазначимо, що з урахуванням історичних традицій землеробства в Україні, великих земельних ресурсів, світового досвіду інтенсифікації аграрного виробництва з широким застосуванням в ньому передової техніки та науково-технічних досягнень, сільське виробництво повинно бути переважно колективним. Водно час у регіонах, де орні земельні масиви невеликі (Карпати, зона Полісся), можливий варіант застосування фермерського господарювання. Вочевидь лише поєднання різних форм виробництва та надійне його забезпечення матеріально-технічною базою, кадрами, впровадження у виробництво новітніх наукових розробок, виведе село з кризи і сільське господарство піде по прогресивному шляху розвитку.

Література:

- * Історіографію проблеми реформування АПК авторка висвітлила у статтях, опублікованих у 9-у й 10-у випусках “Часопису української історії”. Пропонована розвідка певною мірою підсумовує проведений у них аналіз.
1. Гілюн О.В. До питання соціальних відносин у сучасному українському селі // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали наукових читань, присвячених пам’яті Д.П. Пойди. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 97–101.
 2. Аграрна праця та соціальний розвиток села / О.А. Богуцький, Г.І. Купалов, М.К. Горлатий та ін. – К.: ІАЕ УААН, 1996. – 302 с.
 3. Абрамович В.Г. Соціальні проблеми сучасного українського села // Аграрний вісник Причорномор’я. Збірник наукових праць. – Одеса, 1999. – Вип.3. – Ч.1. – С. 28–31.
 4. Хвіст В.О. Демографічні аспекти соціального розвитку в сучасній Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2001. – С. 68–77.
 5. Падалко С.С. Зміни соціально-побутових умов життя мешканців українського села (90-ті роки ХХ століття) // Соціально-економічні перетворення в сучасній Україні. – К., 2001. – С. 51–58.
 6. Соціально-економічна трансформація суспільства в умовах глобалізації / А.А. Ткач, О.Г. Волков та ін. – Запоріжжя: Просвіта, 2003. – 134 с.

*Надійшла до редколегії 23. 04. 2008 р.
Затверджена до друку 23. 06. 2008 р.*

